

tynde halse med korallerne og margrethekorsene ... disse bitte, buttede og saftfyldte erantis-børn [står] derude i sneen og griner lige så fornøjet og hele som i går *Hans von Folsach* (3). Erantis, små englehoveder i grønne kraver *Ole Vinding* (4); stjernens lille søster bredte sit grønne skørt ud og nejede *Martin A. Hansen* (5). Ansigterne på de gule erantis var ikke engang dækket af snelaget, men stod og glanede *Mogens Lorentzen* (6).

Der kommer erantis frem i bedene, her og der og alle vegne; som flokke af blomsterkyllinger, lige udrugede og kulrede af at se dagen; de første pletter af en kommende tids solskin *Mogens Lorentzen* (7). Erantis står som gule æggeblommer tæt over jorden, og i de varme middags-timer lukker de hele deres lille ansigt op til ét stort og veltilfreds grin mod solen *Knud Hee Andersen* (8), den lille erantis slog skærmende ud sin gule parasol *Svend Fleuron* (9).

Gule erantis, hvis blomster · er som forundrede barneansigter *Børge Houmann* (10). Erantis de uovervindelige, · der er som et barns allerlyseste latter, · hilst af jublende støre *Olaf Andersen* (11), lig muntre børn med sommerglød på kind · sprang op med smil af jordens bløde gemme. · Erantis! håbets barn! *A. J. Gejlager* (12); den buser på som et børnekuld, · gør intet aner om tid og sted. · Dens latter triller med sommerguld · før sne er sunket som vand i muld *Helge Rode* (13). En lille gullokket jente · i hvideste brude-skrud *David Monies* (14), gul er sommerkjolen · syet med solskinstråd, · spolet af varme fra solen. · Disen glitrer duggetvåd, · skør som silke, blank og klar. · Ingen bedre kjole jeg bar. *Alex Garff* (15). Erantis krøb leende frem · og åbned deres ungpigeøjne på klem *Thorvil Barfod* (16). Den breder sig, strømmer i overmod · denne gyldne flod! · Det er som den gladeste pludren og leen · trods snavset og sneen *Kai Flor* (17). Et helt bed frække erantis *Grete Bendix* (18). Erantis dukker op · med sin blommegule top · og sin lune, grønne krave *Jørgen Voeler* (19), gylden hoved, blød og rund · med den fine, grønne krave · står du dog så frydefuld, · ret som solen såede guld; · lille, søde gylden hoved. · hold nu, hvad du loved. *Vilhelm Gregersen* (20) – og løfter sejrende sit kuglelym · imellem halvtøet is og solbagt bakke *Valdemar Rørdam* (21), små lysegule kugler · i klynger og i pletter, · små trofaste erantis på grønne blad-asjetter ... · lidt smør, der blev til rest fra · det store kolde bord (22).

Gul erantis! Gyldne dråber · drysset over fros-sen jord *Lauritz Larsen* (23). Havebedet pakker

ud · de små erantiskurve *Viggo Stuckenber* (24), de første, spæde blomsterkuld, · det første lyse glimt af grønt og guld *Carl Dumreicher* (25). Alt bræmmer erantis så gylden og gul · de bed, hvori dødskulden ruger; · du modige blomst, der af snedyngens skjul · er lys for vort håb nogle uger *Lauritz Larsen* (26). Erindringen om dine elskovsgaver, · de glæder, som dit søde legem skænked, · er som den solild, små erantis stænked · i ellers sorte, vinterøde haver *Harald Heral* (27).

Edvin Frandsen, Erantis (28); Arnold Hending (29); N. P. Jensen, Erantis (30); Lauritz Larsen, Erantis bag Hækken (26); Valdemar Rørdam, Vårblomme (21).

LITTERATUR: (1) 23b 18; (2) 730b 18; (3) 65 30/3 1965; (4) 979 53; (5) 333 25; (6) 556d 40; (7) 556 9; (8) 23b 45; (9) 237 25; (10) 404b 9; (11) 27f 44; (12) 297b 17; (13) 417 1913,359; (14) 606 53; (15) 295c 58f; (16) 48 15; (17) 65 16/4 1941; (18) 58b 10; (19) 983 9; (20) 307d 12; (21) 789q 15; (22) 635 12/3 1948; (23) 529 17; (24) 868c 192; (25) 206 20; (26) 529c 32; (27) 370b 105; (28) 260 28; (29) 367b 15; (30) 434 14f.

Nyserod og Julerose, *Helleborus*

Bladene er hånddelte og læderagtige, fem store bægerblade omslutter mange små kræmmerhus-formede kronblade.

Stauden med de smukke, ofte hængende blomster, som alt efter arten er grønne, rødlige eller hvide, blev allerede for 300 år siden dyrket i haverne, først som læge- og senere som pryd- plante (1).

GRØN NYSEKROD 1798ff, *Helleborus viridis*: *lungert*, -rod Fyn o. 1870–1912, grøn julerose 1905 ff, *pestrod* 1923ff, Sønderjylland, Ærø, *pestilens* Langeland 1929, *klosterlilje* Odense, vel forhen dyrket i klosterhaver, *juleklokke* SFyn; andre navne har planten fælles med

JULEROSE o. 1845 ff, *Helleborus niger*, efter blomstringstiden; i urtebøgerne er arten ofte blandet sammen med Foldblad (*Veratrum*): *tung* o. 1300 til slutningen af 1400-t, med uvis oprindelse; *skafonie* slutningen af 1400-t–1596 oprindelig til anden plante med samme medicinske anvendelse; *kristurt* og *nysekrod* begyndelsen af 1500-t–1664; *nyseurt* 1533–1769, roden blev brugt til nysepulver jf. *prusteurt* 1594–1769; *ulvekrud* 1596, et pulver af roden kunne dræbe ulve; *vrangkrud* 1600-t ff, Sønderjylland

Nyserod. Simon Paulli: *Flora Danica*, 1648.

vrangkrøjt, af tysk dial. wrang, en svinesygdom, og krøjt, krud = urt, *sort nyserod* 1623ff efter rodstockens farve; *skafonieurt*, oftest til H. viridis, *skrafanis* 1648–1769 se ovenfor, *kristrod* 1678, *nyserod* o. 1700ff, *svinerod* 1762 ØSjælland o. 1875, Lolland 1912 efter anvendelsen, se nedenfor; *juleurt* 1820, *snellilje* 1834, *snerose* o. 1925, *sneklokke* Fyn, *svineurt* ØSjælland, *svinepæon* Stevns o. 1890ff, *sortrod* og *præsterod* Sønderjylland o. 1890, sidste navn omtydret af *prusterod* (2).

RØD JULEROSE, *Helleborus colchicus*: *juleklokke* Tåsinge 1913, *påske-klokke* SFyn, VSjælland, Falster, Møn – kan blomstre ved påsketid (2). På Københavns Grønttorv solgtes 1967 590.350 juleroser, af Odense og Århus salgforeninger 219.000.

Julerosen er motiv(detaill) på julemærket 1904 (det første), 1906, 1907, 1909, 1910, 1911 og 1943.

LITTERATUR: (1) 697 1648,10; (2) 689 1,695–98; 228e 2,881,888; 634 15446.

LÆGEMIDLER

Julerosen kan af munke være ført til Danmark som lægeplante (1).

Harpestræng-afskrifter o. 1300 nævner to slags, sort og hvid *tung*, hvoraf sidstnævnte måske er foldblad (*Veratrum album*) og tilskrives størst lægekraft; *hvid tung* blandet med blå sværdlilje og honning og lagt på ansigtet fjerner alle pletter; dødt foster uddrives, når planten lægges under barselskvinde; lugter man til den, får man nysen, der fordriver sygdom i hovedet; anvendes til øjensalve, gives i brækmiddel, hjælper for galskab, som skyldes ondt, koldt og tørt blod, hjælper for epilepsi og vattersot, dekokt bruges mod fodlidelser, ordineres for maveonde og »lårsot«, gammel hoste, malaria og anden feber; indtages i vælling eller med æggeblomme mod fodlidelser og vattersot; virker afførende, lægges knust med bygmel på bylder af vattersot, vanddekokt brugt som siddebad renser kvindens blodflod og uddriver dødt foster; anbringes i øre for døvhed; afkog eller saft ordineres på hudpletter, skab og spedalskhed; kogt med eddike til mundskylning for tandpine. Må ikke bruges af gamle folk og småbørn, ej heller af dem, der er rædde, har kvindehjerte etc. (2). Indgår i middel for sindssyge og i salve på skab og skurv (begyndelsen af 1400-t; 3), i pille mod forstoppelse (o. 1450; 4).

Vandafkog af »sort nyserod« anvendes til mundskylning for hævet tandkød, dræber tændernes »orm«, »hvid nyserod« indgår i drik for maveonde (1533; 5).

Henrik Smid 1534ff: bruges indvortes, men »med stor fare, sorg og angst«, de gamle læger brugte julerosen som afføringsmiddel til »vilde melankolske mennesker« (sindslidelse), for epilepsi, podagra, vattersot, spedalskhed, koldfeber (malaria), krampe, tarmvrid, uaget midlet gjorde »mere skade end gavn«; anbragt med stor forsigtighed i vagina kunne planten drive menses; den knuste rod appliceres i gamle sår og fistler; knuses med olie til plaster på skab, ringorm, pletter, spedalskhed, det fjerner dødt kød.

Simon Paulli 1648, 10: julerosen kan anvendes mod »den sorte galdes onde og slimagtige vædsker«; koges med silke (bd.3), sennesblade og jordrøg i valle til drik mod skab og kløe; dekokt af roden åbner hæmorrider og driver menses, men vaksalvere skal omgås denne (giftige) rod med varsomhed.

Roden af julerose indgår i bræk- og afføringsmiddel for »raseri og tungsindighed«, i salve på udslæt og fnat og i middel for søvngang (6), et dekokt mod ophørt menstruation (7), roden kogt i sur vin lægges ved smertende tand (8).

Leverpletter kan bleges med badning med brændevinsudtræk af skåret nyserod (9).

Rodstokken af grøn nyserod og julerose indeholder stoffer, som anvendes mod hjertesygdomme og i stærkt afførende midler, er pulveriseret en bestanddel af nysepulver (10).

Julerosens trådlignende rødder blev betragtet som vidundergørende (11). Roden er anført i farmakopeen 1772,19.

Mange landmænds eneste lægemiddel til syge grise var *svinerod* (julerose): et rodstykke, sammenrullet blad eller stilk blev stukket gennem et lille klippet hul i dyrenes øren, som efter nogen tid bulnede op af betændelse, så tørrede de ind omkring roden og denne faldt ud »sammen med sygdommen« (12). Behandlingen gjaldt bl. a. svinets stivsyge (Sønderjylland; 13), lungesyge (Fyn; 14), mund- og klovesyge (SJylland; 15) og rosen (Vallø o. 1890; 16). I Sønderjylland var at *pryne* en so at sætte enten en ring eller et stykke af grøn nyserod i trynen, så den ikke kunne rode jorden op (17).

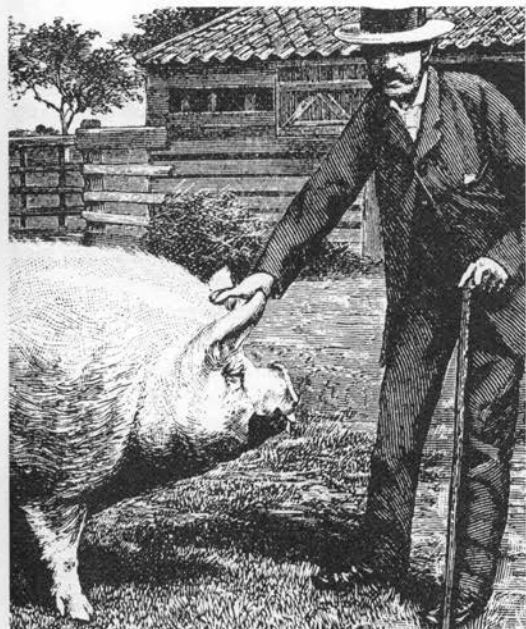
På lignende måde skulle roden eller en stilk som fontanelle (trækmiddel) kunne helbrede køer, idet man anbragte den i koens doglap på brystet, mellem klovene eller i et ørehul så

længe, til betændelsen svandt og planten selv faldt ud. »Der var mange køer, som havde de huller i ørene i forrige tider, når de kom til marked« (Egtvedegnen; 18), jo større betændelse det gav, desto bedre chancer var der for helbredelsen (19). »Tog man urten i hånden var det, som om den var levende og kradsede« (NV-Sjælland; 20).

Metoden nævnes første gang 1664 for »sygdom« (21), siden mod kvægst (Vendsyssel 1746), miltbrandsemfysem kaldt rasselbrok og jeddervol (1750ff; 22), lungesyge og tuberkulose (23), endvidere stivsyge (Vendsyssel; 24) og i Sønderjylland mod mund- og klovesyge endnu i 1920'erne (25). En klog mand i Rurup var specialist i brugen af *vrangkrøjt* og mente, at kun rødder fra muld- (ikke ler-) jord og alene den mellemste del havde lægekraften (26). Stak man roden i kalves doglap, før de kom på græs, var de værnet mod sygdom (21).

Svinerod blev også sat i får mod koppper (1700-7; 27) og hestes bringe for lungesyge (Fyn; 14). Iøvrigt indgav man roden som forebyggende middel mod kvægst (28) og et dekokt blev brugt til syge køer (SØFyn; 29), den nævnes blandt råd for hestens ukendte sygdomme, dens forstoppelse og kværke, mod svinesyge og skab hos får (30); havde et svin ædt gift, skulle bl. a. nyserod i en lægedrik til det (1600-t; 31).

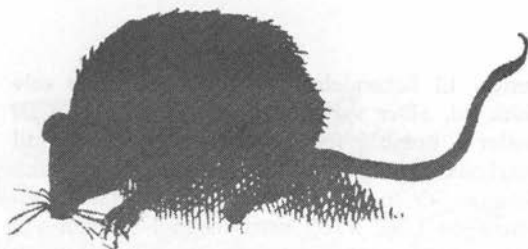
Julerose eller »svinerod« var mange landmænds eneste middel mod svinets sygdomme.

LITTERATUR: (1) 635 21/12 1952; (2) 343 69, 81-83,158f; (3) 15 48,77; (4) 348b 44; (5) 703 14b, 39b; (6) 488o 228,254f,273f; 186 9; 728 40 (1736); (7) 186 35; (8) 82 103,110; (9) 409 nr. 42,1892; (10) 599b 2,209; (11) 546 23,1935,124; (12) 418 87; 161 1906/23:286 (NSjæll); 278 2,1929,80 (Langel.); 153 1929,144; 280 12/12 1926; 454 1 & 10/9 1938; 944b 203f; (13) 634 15446; (14) 161 1906/23:904,949; (15) 454 10/9 1938; (16) 107 1935; (17) 228e 2,881,888; (18) 488f 1,62; (19) 281 18/12 1921 (Ryslinge); (20) 161 1906/23:286; (21) 83 211,267; (22) 249 4,1909-11,272; 83 163; 454 10/9 1938; 634 15446; 488f 1,62; (23) 83 154; 239 1894,103 (SFyn); (24) 939 9,1860,644; (25) 454 1/9 1938; 944b 203f; 885 31, 1955,91-94; (26) 454 1/9 1938; (27) 83 289 jf. 665f 67f,80,203; (28) 83 160; (29) 107 1964; (30) 83 47, 64,68,290,310f; (31) 1004 1632,39.

MOD SKADEDYR

Knust »nyserod« er som musegift blandet i lokkemad, også i mælk som fluegift (o. 1300, 1632; 1), roden kom i maltskrå som rottegift (1821; 2), i middel mod mus (1862; 3) og for lus hos børn (1805; 4); Julerosen kunne fordrive orm og sommerfugle fra kulturplanter (5).

Nyserod anvendtes mod mus og rotter. Tegning i Ny ggl. Samling. Det kgl. Bibliotek.

LITTERATUR: (1) 343 81; 1004 44; (2) 178 1954, 60; (3) 86 7,128; (4) 182 3.1,174; (5) 514 1846, 208.

PROSA OG POESI

Julerosen, det er havens ubegribelige julegave til os *Kelvin Lindemann* (1), er naturens juleblomst herhjemme, og at den er elsket, bærer blandt andet de utallige juleroser, der trods høje priser bæres ud på kirkegårdene ved juletid, vidne om (2). Julerosen med sin skære, frysende renhed er den mest fuldkomne kontrast til høj-sommerens glødende valmue *J. N. Risum* (3), de store hvide blomster lyser som stjerner i det mørke løv *Jens K. Jørgensen* og *K. Hee Andersen* (4).

Juleroze, blomst af is og sne, · du er ingen rose, men en stjerne *Valdemar Rørdam* (5), årets sidste, den hvide, blege – født af nat og sne *Johannes Jørgensen* (6), en blomst med fred og mildhed, · som en sejr over døden *Vilh. Gregersen* (7). Du spæde juleroze, lav og liden, · du spørger mig, hvorfor jeg elsker dig: · Fordi du trodser alt og går mod tiden! *Johs. Boolsen* (8). *Vilhelm Gregersen*, Julerosen (19); *Valdemar Rørdam*, Juleroze (5).

LITTERATUR: (1) 635 21/12 1952; (2) 351 46, 1946,184; (3) 869 3,1906,121; (4) 462 191; (5) 65 20/12 1925; (6) 463e 9; (7) 307c 58; (8) 88 20; (9) 307 100.

Pæon, *Paeonia*

Stauder med store enlige, ofte fyldte blomster og store snittede blade med åben skede ved basis; fandtes allerede i 1600-t i næsten alle haver (1), kan blive over 100 år gammel (2). Den væsentlig senere indførte silkepæon, *P. albiflora*, var præstegårdshavernes fornemste blomst, i herregårdshaverne kom den ikke til at spille nogen nævneværdig rolle.

Pion o. 1450ff, Jylland, Falster, Bornholm, *peonie* 1557, *pæon* 1563ff, *pian* ret alm. – af det latinske slægtsnavn, som skal være dannet af *Paion*, en græsk læge, der helbredte sår med planten; *pion-*, *pæonrose* 1648ff, *pinserose* o.l. 1700ff blomstrer ved pinsetid; *gigtrose* 1769–1924, anvendt mod gigt; *kongerose* 1820–45 på grund af blomsternes størrelse, *bonderose* 1835ff navnlig om de fyldte blomster, fra gammel tid prydpilante i bønderhaver; *vadmelsrose* Bornholm o. 1835 også om valmue jf. *valmuerose* NJylland o. 1870–1910; *rødrose* NFyn, *kok* og *høne* SSlesvig, sætter ofte kun to store lådne bælgkapsler. Frøene er blevet kaldt *pæonkærner* 1829ff, *finanskærner* Hjørring, vel af pianskærner, *konditorkærner* Søby, *tandkærner*, *-bær*, *-perler* Jylland 1800-t blev båret mod tandpine, se nedenfor jf. *halsbåndkærner*; *hekse-nød* Nykøbing S, *paddekærner* Jylland (3).

LITTERATUR: (1) 697 1648,99; (2) 164 6,1947, 107; (3) 689 2,173–75 348 29,44,60,82,108f.

LÆGEMIDLER, OVERTRO

Harpestræng o. 1300: er indtaget med vin og vand god for milten, nyrer og lever; vinfkog drikkes mod blæresmerter, maveonde og gulsot, det uddriver børns blæresten; frøene ofte spist hjælper mod mareridt og urolig søvn; barn med epilepsi skal have roden hængt om halsen eller indtage den i drik; roden renser kvinden efter nedkomsten, når den indtages med vin (1).

Hænges om halsen eller indtages med drik for epilepsi og mørkeangst (begyndelsen af 1400-t; 2); pæonfrø hænges om halsen for epilepsi (o. 1450; 3).

Iflg. den græske læge Galen (129–o. 199) er rod og frø hængt om halsen gode for epilepsi og spøgelse – »hvilket er forsøgt af mange lærde mænd og fundet bevist«; hæftes pæonkærner på barnet straks efter fødselen, bliver det glad og er værnet mod onde magter (1500-t; 4); Galen beretter om en dreng, at han ikke fik epilepsi, så længe han havde roden om halsen; »heraf